

12. MacMULLEN, R. (1984) The Legion as a Society. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 33 (4), 440-456.

13. RICH, J. W. (1983) The supposed Roman manpower shortage of the later second century B. C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 32 (3), 287-331.

14. SALMON, E. T. (1936) Roman Colonisation from the Second Punic War to the Gracchi. *The Journal of Roman Studies*, 26 (1), 47-67.

15. SALMON, E. T. (1962) The Cause of the Social War. *Phoenix*, 16 (2), 107-119.

Надійшла до редколегії

A. Pilkevych, PhD in History, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MARIAN REFORMS IN THE POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC TRANSFORMATIONS OF THE LATE ROMAN REPUBLIC

The article deals with transformational processes in social and economic organization of the Roman army in the II century B.C. The author analyses the main preconditions of the crisis in the traditional "census" military organization. The article is devoted to the implementation of new solutions and improvement of social structure of the Roman army. The author thoroughly examines the transformational processes in social and economic organization of the Roman army within the period in I century B.C. In the research the author identifies and analyses the main reasons for the crisis in the traditional "census" military organization. The researcher reveals the essence of Gaius Marius' reforms and observes their influence on the further development of Roman armed forces. Also, the author characterizes the implementation of a new system of army recruitment and updating its social structure. The author determines the place and role of veterans in the structure of Roman society. The researcher suggests a new vision of the extension of land ensuring for veterans in the I century B.C. and its evolution.

Key words: Roman army professionalization, legions, census, material support, land ensuring for veterans.

УДК 94(477)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.10>

Т. Пшеничний, канд. іст. наук, м. н. с.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ ПРОСТІР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

У статті піддається ґрунтовному аналізу феномен українського церковного простору у другій половині XVI ст. Автор намагається показати шляхи церковної кризи, яка спалахнула на українських землях у цей період внаслідок суспільно-політичних та соціокультурних чинників. Він намагається показати, що й міжнародний чинник поглиблював її. Політичні сили Речі Посполитої, разом зі своєю церквою, намагалися встановити повний контроль над духовною сферою життя українського населення. Рівно це ж намагався втілити у життя російський політиком разом з адміністрацією Російської православної церкви. Опинившись між двома політичними та мілітарними "машинами" духовенство і єпископат української церкви намагався вибудувати власну модель збереження своєї ідентичності. У 1596 р. вона вилілася в Берестейській унії, яка, з одного боку розколола українське суспільство на два полюси – уніатське та православне, а з іншого дала поштовх серйозному реформуванню українського церковного простору.

Загалом, в публікації відзначається, що Берестейська унія, попри усі сподівання і надії в її організаторів, заклала початок глибокій ідеологічній конфронтації українського народу, яка породила і серйозну культурну та політичну кризу. Прибічники унії не отримали ані від Папи, ані від польського короля, жодного захист своїх прав і вольностей. Міжконфесійний конфлікт став важким для населення, дискусії навколо нього, маніпуляції ним лише розхитували відносну стабільність в українському суспільстві.

Ключові слова: церковна криза, Річ Посполита, уніатська церква, православна церква, Берестейська унія.

Часто, ставлячи за мету дослідити ту чи іншу проблематику в історії української церкви, історик потенційно наражається щонайменше на два серйозних виклики. Один з них полягає в убезпеченні себе від традиційного і формального підходу до вивчення проблеми. Тут йдеться про необхідність усвідомлення церкви, водночас як людської структури, з її "гріховністю" і не завжди з благими діями. З іншого боку, мається на увазі глобальний її вимір, який у богослов'ї прийнято називати "Містичне тіло Христове". Врахування одного і другого аспектів ставить перед дослідником завдання пошуку певних методологічних підходів до вивчення церковної історії.

Іншим важливим аспектом, з яким повинен рахуватися дослідник при вивченні церковної історії, є усвідомлення її, як невід'ємної частини історії людської цивілізації. Протягом двох тисяч років (у нашому контексті ми керуємося початком християнської ери – авт.) церква стала невід'ємною частиною національної самобутності цілих народів, які прийняли християнство. З 988 р. модель християнської церкви відіграла поважну роль у формуванні українського церковного простору, який протягом століть ґартувався, міцнів, очищався та урізноманітнювався. Однак політичні баталії XII і наступних століть стали для нього уроком на виживання. Тому з урахуванням вищезазначених рефлексій є підстави вважати, що історія української церкви – це, все ж таки, одна з маловивчених ділянок у вітчизняній історичній науці. Її незнання часто ставало, а зрештою і сьогодні

стає причиною глобальних церковно-релігійних протиріч, політичних непорозумінь, інформаційних війн тощо. Протягом двадцяти п'яти років незалежності Української Держави церковний чинник неодноразово ставав причиною міжконфесійних конфліктів, які до сьогодні знаходяться у стані нездетонованої вибухівки.

Актуальність статті обумовлена необхідністю подолання стереотипних підходів до вивчення вітчизняної церковної історії, критичним переосмисленням місця церкви у суспільно-політичних процесах кінця XVI ст., у характеристиці українського церковного простору, як невід'ємної частини європейського, зі своєю ідентичністю та харизмою.

Історіографія проблеми представлена численними науковими розвідками. Серед провідних дослідників цього питання слід відзначити К. Панаса, П. Панченка, Г. Лужницького, А. Жуковського, Д. Дорошенка, М. Довбищенка та інших. Кожен з істориків зумів виробити власний підхід до висвітлення історії Української Церкви наприкінці XVI ст. Окремі роботи носять загальний характер і, загалом, відображають суспільно-політичне та соціокультурне тло та його вплив на український церковний простір. Або ж навпаки, йдеться про роль церкви в політичному чи культурному житті українського народу [5; 10; 12]. Інші праці спрямовані на конкретизацію вивчення церковного життя в Україні наприкінці XVI ст., висвітлення діяльності окремих церковних діячів, зародження міжконфесійного протистояння на укра-

їнському церковному просторі тощо [11; 6; 4]. Та загалом, вивчення історії Української Церкви в один з найбільш "пікантних" періодів вітчизняної історії потребує копіткої роботи. Розкриття "білих плям" в українській церковній історії є одним з першочергових завдань українських істориків. Враховуючи надбання поколінь, перед ними відкриваються інструменти для відродження історичної пам'яті, повернення історичної справедливості у ті сфери суспільного життя, які й до сьогодні є серйозно заангажовані російським самодержавним православ'ям, з одного боку, або ж викривленими ідеями католицизму з іншого.

Протягом XII – XV ст. церковне життя на українських землях зазнавало серйозних потрясінь і трансформацій. Політика країн-гегемонів, що поширювалася на руську спадщину після розпаду Київської Русі, передбачала насадження нової моделі церкви (латинської, візантійської, московської, протестантської). У XIV ст. значна частина давньоукраїнських земель опинилася у складі Великого Князівства Литовського. Такі геополітичні зміни не могли не позначитися на церковно-релігійній ситуації цих територій. Якщо за часів Київської Русі і Галицько-Волинської держави князі були протекторами Церкви і опікувалися нею, то у Великому Князівстві Литовському (далі – ВКЛ) опікунство над церквою проводили лише окремі особи. Найбільшими патронами православної церкви в литовську добу були князі Любарт, Володимир Ольгердович, його син Олелько та інші. Окрім того, великими меценатами церкви були представники тогочасної вітчизняної еліти – Дашкевичі, Острозькі, Ходкевичі тощо [14, с. 376].

Однак, вже у XV ст. така благодійність почала набувати викривлених форм, що негативно вплинуло на сам інститут Православної Церкви. Князі або ж представники княжих родин поступово ставали власниками чималих матеріальних ресурсів. Часто їм належали цілі села і містечка із прилеглими землями. Все це набирало обертів і загострювало кризу вітчизняного православ'я, оскільки церква перетворювалася на своєрідного феодала. Навіть відновлення у 1453 р. Київської митрополії також супроводжувалося негативними тенденціями. Одна з них полягала в інтеграції церкви в політичне життя міста, що, з одного боку, призвело до "... зникнення української аристократії і тісно пов'язана з цим значна втрата православною Церквою неофітів з вищих санів, меценатської опіки призвела до ліквідації її офіційного загальнодержавного статусу. З іншого – світська влада отримала право вирішувати церковні питання. ... За таких умов митрополит авторитету не мав. Окрім того, завоювання турками Константинополя призвело до тимчасової втрати Україною зв'язків із все-світнім центром православ'я, що породило інтелектуальний та культурний застій" [2, с. 298].

Видатний український історик М. Грушевський з цього приводу писав й про інші зловживання церковниками, зокрема про збір поборів з монастирів Волині, Київщини, Полісся за призначення нового ігумена, висвячення нового єпископа, священика, диякона тощо. Не були поодинокими й випадки передачі (продажу) церковних угідь особам неправославного віросповідання [3, с. 471-487]. Численні спроби окремих єпископів запобігти таким явищам закінчувалися невдачею. Заполітизованість церковного життя прогресувала і вплив світського чинника на церкву лише дискредитував її в очах вірян.

Дещо в іншій площині проходило церковне життя в Галичині. Польський король Сигізмунд I, намагаючись уніфікувати церковне життя, видав у 1509 р. декрет, згідно якого єпископів Львівської єпархії мали встановлювати католицькі архієпископи Львова. На мету такої

політики добре вказує наведена Н. Полонською-Василенко цитата: "... щоб схизматиків легше було приводити до католицької віри" [14, с. 379]. Таким чином, розпочалося поступове і систематичне окатоличення галичан. Більше того, на початку XVI ст. центральне місто Галичини – Львів зазнає ополячення. Усі державні посади передавалися у місті полякам, керівниками цехів мали право бути також поляки, українцям заборонялося будувати чи купувати будинки в центральній частині міста, мати бізнес тощо. Серйозних обмежень зазнала церква, її єпископат і духовенство. Так, православним священикам заборонялося відвідувати хворих і вділяти їм Святе Причастя, похоронним процесіям було заборонено пересуватися центральними вулицями Львова, православним єпископам і вірним заборонялося брати участь у роботі магістрату тощо [10, с. 379]. Власне Г. Лужницький виділив й кілька векторів поширення репресій проти церкви на підконтрольній Польщі території: перший він пов'язав з руйнуванням національної і духовної спадщини народу, як ключових чинників кожної нації; другий полягав у дискредитації Української Православної Церкви; третій стосувався виховання нової суспільної свідомості, для якої православ'я асоціювалося б із деградацією і комплексом меншовартості [10, с. 379-380].

Так, наприкінці XVI ст. виникла серйозна гуманітарна криза, яка охопила один з авторитетних суспільних інститутів – Церкву. Церковна криза, як прийнято сьогодні про це говорити, власне полягала не у конфронтації двох церков чи церковних традицій, а через загострення суспільного відчуття про втрату народом своєї ідентичності в силу внутрішніх і зовнішніх політичних трансформацій. Як виявиться незабаром, боротьба українського народу саме за самобутність, самоідентичність на політичній, культурній та релігійній карті Європи, через кілька десятиліть охопить цілу карту України. Перед тогочасною політичною, культурною і церковною елітою постала одна велика дилема – пошук нового вектору руху і шляхів виходу з кризи, або ж повна деградація вітчизняного соціокультурного простору. Це був початок Ренесансу українського православ'я, мета якого полягала, головню, у протистоянні польському католицькому месіанстві, яке перекутило класичну фразу, що "... не віра робить поляка поляком, русина русиною, литвина литвином, а народження і кров" на виключно релігійну приналежність народу до католицької чи православної церкви [2, с. 298].

Український православний простір наприкінці XVI ст. почав тріщати по швах. Він поступово став втрачати свою силу через польську, і, частково, московську експансію на українські землі. Що стосується першої, її законодавство поширювалося на усі землі України, які вона отримала після Люблінської унії. Перші відчутні зміни функціонування польського правового режиму стали відчутні у сфері культури і церкви, які виражали українську національну автентичність. Внаслідок накладання різних обмежень на функціонування суспільних інститутів, нівелювання правами українського населення, колонізацією, антиправославною кампанією, українське населення Речі Посполитої опинилося у край важких умовах. Усе це підсилювалося й кризою в соціально-економічній сфері, яка опинилася у повній залежності від політичних і геополітичних чинників.

Поширенням католицького руху на підконтрольних Польщі українських землях займалися різні католицькі чернечі ордени, які отримали від єпископів і короля право на ведення місійної діяльності в краї. До них належали домініканці, діяльність яких в Україні розпочалася ще у XII ст., францисканці, вікаріат яких на україн-

ських землях було засновано у 1345 р. У XV ст. через Річ Посполиту в Україні приходять бернардинці. Окрім сугубо свого покликання усі ордени займалися колонізацією українського церковно-релігійного простору, поширювали польський шовінізм, дискредитували православ'я тощо [14, с. 380-381]. Проте українське православне середовище, як і Православна Церква зокрема, не могли чинити опору агресивній політиці Речі Посполитої. Вітчизняне православ'я виявилось не конкурентоспроможним на церковній карті тогочасної центрально-східної Європи, поступалося інтелектуальними досягненнями, науковими здобутками, освітою, видавничою справою. Така криза дійсно перетворювала українські землі на периферійний регіон. Духовенство втрачало авторитет, поступово зникала система його виборності громадою і поширювалися тенденції "роздавання" духовенству парохій місцевим самоврядуванням того чи іншого населеного пункту [13, с. 115; 10, с. 115-117]. Дедалі частішими ставали випадки поширення аморальних вчинків духовенством та єпископатом.

З іншого боку, сама Річ Посполита, як могутня країна-гегемон і католицька держава не приймала поліконфесійності. Отримавши підтримку від Апостольської Столиці уряд Польщі почав втілювати у життя проект "чия держава, того й церква". Розуміючи, що відкрита експансія на українське православ'я зможе лише погіршити й до цього складну ситуацію у суспільстві, польська політична еліта, разом з церковною адміністрацією, почала втілювати в життя план "єдності віри з різницею в обряді" [17, с. 79].

Українська церковна еліта, усвідомлюючи виклики, які виникали перед церквою вже у середині XVI ст. почала ініціювати і скликати спеціальні Собори. Їхня мета полягала у виробленні єдиної стратегії відродження церковного життя, формації духовенства та єпископату тощо. Власне на них вперше засуджувалося двоєженство священників та єпископів. У другій половині XVI ст. відбулися Віленський, Супрасльський, Берестейський і Тернопільський собори. Так, на останньому, який відбувся у 1589 р., було висміяно і відкинуто від церкви митрополита Київського і Галицького Онисфора Дівочку. Загалом, протягом 1590-х рр. подібні собори, разом із візитаціями єпархій та парохій спеціальними комісіями, відбувалися кожного року [14, с. 382].

Як уже зазначалося, доволі критичною була ситуація навколо відносин між католиками і православними. Кожна зі сторін нагнітала їх в силу можливостей, ресурсів і власного зиску. Так, православні братства, які функціонували при багатьох церквах і монастирях, активно виступили на захист православ'я від католицизму, який надходив з Польщі. Відомими з них були Успенське, Свято-Духівське, Чеснохресне, Богоявленське. Окрім того, вони були заангажовані у боротьбу за чистоту православного обряду від внутрішніх чинників, про які йшлося вище. Проте, саме у середовищі православних братств, які здобули велику підтримку і серед козацтва, стала формуватися концепція боротьби українського народу за єдину Українську Православну Церкву. Власне, можемо говорити про викривлення терміну "православ'я". Він почав й на українських теренах набувати політичного значення і втрачати богословське. Ним стали маніпулювати так само, як і терміном "католик". Такі тенденції простежувалися й серед братчиків. Після надання Львівському братству ставропігії у 1586 р. діяльність його членів набула революційних форм, що не могло не викликати невдоволення й серед церковників. В одному з листів православного єпископа зазначалося: "...братства починають диктувати свою волю навіть у богословських справах духовенству і ієрархії" [12, с. 68].

В усіх цих умовах політика польської корони щодо колонізації і окатоличення православної України лише прогресувала. Поштовхом стала контрреформація, яка породила у католицькій церкві орден єзуїтів. Його члени активно виступали на захист догм Католицької Церкви. Після Люблінської унії єзуїти потрапили й на українські землі. Так, у 1570-х рр. їхні школи було відкрито у Фастові, Острозі, Вінниці, Львові, Кам'янці-Подільському і багатьох інших містах. Як писала Н. Полонська-Василенко, єзуїти в Україні наприкінці XVI ст. "спрямували свої сили проти "схизматиків" – православних" [14, с. 386]. Їм приписували і створення теорії про симбіоз держави і церкви, а також концепції польського месіанізму. Як писав про це німецький історик-славист, Е. Вінтер, у середовищі польських єзуїтів виношувалася концепція Польщі, як форпосту католицизму на східних кордонах держави [1, с. 60]. У свою чергу Г. Лужницький це називав латинізацією та денаціоналізацією України [10, с. 213]. Все це, та багато інших чинників руйнували Православну Церкву, загострювали відносини між єпископам і духовенством, між світською і церковною владою. Тому пошук шляхів виходу з кризи полягав у консолідації сил, єднанні українського церковно-релігійного простору і перетворення його на цивілізовану складову суспільства.

Проте навіть в контексті таких пошуків консолідації виникали численні труднощі. Однак геополітична ситуація відверто вказувала на необхідність пошуку компромісів між православ'ям і католицизмом, який так чи інакше інтегрувався в культуру українського суспільства. Внутрішній ресурс не дозволяв українцям наприкінці XVI ст. виступити проти потужної Речі Посполитої і вийти з-під її впливу. З іншого боку, необхідно було боротися й проти московської колонізації. Тому, у середині 1590-х рр. для української еліти, у тому числі церковної, постало питання вибору союзника, який би міг забезпечити збереження самоідентичності її народу в умовах, яких воно опинилося. І вибір було зроблено – розпочався довгоочікуваний процес до укладання союзу між Українською Православною і Католицькою Церквою за схемою, схожою до Флорентійської унії 1439 р. У 1590 р. Гедеон Балабан, будучи православним єпископом м. Львова, виступав з гострою критикою православних братств через втручанням тих у внутрішні справи української церкви, а також підтримку константинопольського патріарха, що займав промосковську позицію. На зустрічі православних єпископів у м. Белз він підняв питання союзу української церкви з Апостольською Столицею. Його однодумцями стали Луцький єпископ Кирило Терлецький, Холмський – Діонісій Збируйський і Турівський – Леонтій Пельчинський. Лише згодом, як відзначає О. Субтельний, до них приєднався й Володимирський єпископ Іпатій Потій [16, с. 130].

Продуктом белзької наради єпископів став лист до короля Речі Посполитої про згоду православних єпископів визнати примат папи. Таким чином, було запущено унійні діалоги, а також розпочалися полемічні дискусії навколо них.

Загалом, справа унії у 1590-х рр., виявилася, по суті, справою цивілізаційного вибору України. Практично уся шляхта, частина політичної і церковної еліти вважали, що союз з Римом відкриє для українського суспільства нові можливості. Власне і в Римі вбачали у таких ініціативах довгоочікувану можливість покінчити зі східною схизмою. Тому починаючи з 1595 р. українське питання щодо укладення унії між православною і католицькою церквою набуло міжнародного резонансу, стало серйозно дискутуватися у середовищі політичної та церковної еліти Речі Посполитої. Концепцію унії з пра-

вославними підтримали польські єзуїти на чолі з Петром Скаргою, а в Римі її обстоювали папські легати – Антоніо Поссевіно та нунцій Альберто Болоньєті. Третьою стороною, зацікавленою в унії, був польський король Сигізмунд III Ваза, який розглядав її з міркувань релігії і навіть національної безпеки [15, с. 138].

Серед українських політичних лідерів справу унії у 1593 р. активно підтримував й князь Костянтин Острозький. Маючи великий авторитет серед заможних верств населення, вищого духовенства тощо, він зумів актуалізувати необхідність її підписання. Так само він запропонував власну модель такого союзу, внаслідок якого не повинно було відбутися загарбання Католицькою Церквою Православної Церкви [7, с. 34-36]. На Соборі Української Православної Церкви, який відбувся у 1593 р. він представив для обговорення вісім пунктів, які обумовлювали реалістичність об'єднання Української Церкви з Католицькою: перший стосувався збереження східного обряду; другий передбачав встановлення заборони католикам забирати православні церкви; третій встановлював заборону православним переходити на латинський обряд; у четвертому йшлося про зрівняння православного духовенства у правах з католицьким; п'ятий стосувався справи унії патріархів; у шостому визначалися відносини з Москвою і Молдавією; сьомий стосувався поліпшення внутрішніх справ Православної Церкви; восьмий містив інформацію про організацію системи освіти для православного духовенства [14, с. 389].

Це були відкриті умови, на яких Київська митрополія згодна була увійти у союз з Папським престолом. Однак, виявилось, що інша частина православних єпископів таємно від князя проводили свій процес підготовки до такої ж унії. Коли останній про це дізнався, то обурився і висловив своє незадоволення ситуацією, а відтак проектом унії, який укладався за його плечима. І хоч у релігійній сфері К. Острозький був прибічником міжконфесійної терпимості і відстоював ідею зрівняння католиків з православними, але на бік підписання унії він вже не став. Сучасний польський історик А. Камінський вважає, що князь К. Острозький також не сприйняв впровадження ідеї незалежності духовенства від мирян, на чому наполягали ініціатори унії з огляду на традицію, яка існувала в Католицькій Церкві. Будучи великим землевласником і володарем багатьох церков і монастирів, внаслідок такої ідеї він міг втратити контроль над ними. Таким чином, в кінцевому результаті князь "... перетворився на непримиренного супротивника унії" [9, с. 83]. Іншими словами він та його оточення створило потужну антиунійну опозицію, які вбачали в унії шлях до знищення Православної Церкви у Речі Посполитій [15, с. 139].

Однак механізми підписання унії були запущені і зупинити їх було вже не можливо. Їх підсилювали і міжнародні фактори, а також рішучість частини православного єпископату, яка вбачала в ній шанс до подолання внутрішньої церковної кризи.

На початку 1595 р. підготовка до укладання унії була на стадії завершення. За рік до зустрічі у м. Берестя події церковного характеру активізувалися саме в Києві. Він став одним з центрів релігійного та духовного життя на тогочасних українських землях, і, як вважає М. Довбищенко, " посідав чільне місце в унійних планах ідеологів Берестейського Собору" [4, с. 9].

11 червня 1595 р. чотири православні єпископи за свідчили готовність на укладання союзу з Римом. Того ж місяця до Папи Климента VIII і польського короля Сигізмунда III було відправлено перелік артикулів, за

якими Українська Церква згодна була на союз з Папською кафедрою. Частина з них перегукувалася з положеннями К. Острозького, однак виходили за межі 8 пунктів [8, с. 150-152]. У грудні того ж року православна делегація на чолі з єпископами Іпатієм Потієм та Кирилом Терлецьким прибула на аудієнцію до Папи. При зустрічі було складено визнання віри та примату папи, внаслідок чого останній задекларував захист Української Православної Церкви, її традицій та обряду. В документі від 23 грудня 1595 р. Папа Климент VIII відзначав: "Оцією ... нашою Конституцією, приймаємо, з'єднуємо і втілюємо як наших членів у Христі преподобних братів: Архієпископа і Митрополита Михайла й усіх вищезгаданих руських єпископів, які дали згоду на ухвалу і підписали до нас листа, як тут присутніх, так і відсутніх, разом з їхнім духовенством і народом руським чи рутенським ... Для кращого вияву нашої любові до них, цим руським Єпископам і духовенству ... дозволяємо, допускаємо і розрішаємо вживати священні обряди й церемонії, якими користуються руські Єпископи відповідно до установлень Святих Грецьких Отців у їхніх богослужіннях, св. Літургії і уділанні святих Тайн та й усіх інших священних функцій ..." [8, с. 153].

Резолюція Папи, викликала резонанс, насамперед серед української шляхти. На соймках Київського, Брацлавського, Волинського та Руського воеводств місцева політична еліта виступила з критикою дій православних єпископів і таємної організації унії. Для багатьох це було неочікувано, однак логічним в контексті реформування церковного життя на українських землях в тогочасних умовах.

6 жовтня 1596 р. – офіційна дата проведення унійного собору у Бересті. На ньому були присутні католицькі єпископи, представники єзуїтського ордену, воеводи та представники інших елітарних верств суспільства. Так само з боку Української Церкви були присутні єпископи, воеводи та запрошена шляхта. Був присутнім на Соборі й представник Олександрійського патріарха Кирило Люкаріс. Проте з самого початку зустрічі у Бересті, учасники розділилися на два табори: прихильників і противників унії Української Православної Церкви з Римом. Розпочався серйозний конфлікт, внаслідок якого український церковний простір розділився на два полюси. 8 жовтня на православному соборі, який також розпочав роботу у Бересті, Київського митрополита Михайла Рогозу та деяких інших єпископів було позбавлено сану. Наступного дня, 9 жовтня, Митрополит Рогоза видав розпорядження про позбавлення архімандрита Києво-Печерської Лаври Никифора Тура повноважень [4, с. 10]. Таким чином, Київ, як і ціла Україна, опинився перед глобальним релігійним конфліктом. Польська корона на чолі з Сигізмундом III побачила в унії реальний шлях до окатоличення українського православного світу. На превеликий жаль, уніати, опинившись у меншості, не могли жодним чином вплинути на цей процес, тобто, запобігти йому. Через це церковна криза, яку намагалися врегулювати церковники і шляхта, набула ще більш критичних форм. Як писав О. Субтельний: "... виникла ситуація, коли існувала церковна ієрархія без віруючих і віруючі без своїх ієрархів" [16, с. 132]. Берестейська унія породила й серйозні політичні трансформації.

Таким чином, Берестейська унія, попри усі сподівання і надії заклала початок глибокій ідеологічній конфронтації українського народу. Він породив і серйозну культурну та політичну кризу. Прибічники унії не отримали ані від Папи, ані від польського короля, жодного захисту своїх прав і вольностей. Міжконфесійний конф-

лікт став важким для населення, дискусії навколо нього, маніпуляції ним лише розхитували відносну стабільність в українському суспільстві. Н. Полонська-Василенко з цього приводу писала: " православні ненавиділи уніатів за зраду, а Римо-Католицька (Польська) Церква не вважала їх за повноцінних громадян, бо рішальним для неї було питання національності" [14, с. 394].

Те чим і ким стане уніатська церква у XIX ст., в 1596 р. ніхто, зрозуміло, не знав. Проте відомий історик Д. Дорошенко, не вбачав в новоутвореній уніатській церкві ворожості. Називаючи її Українською Католицькою Церквою (хоч це не вірна назва – авт.), він наголошував, що жодним чином вона не стала на бік польського уряду, а виявилася "... головним забором української народності проти полонізації" [5, с. 33].

Список використаних джерел

1. Вінтер Е. Візантія та Рим у боротьбі за Україну 955 – 1939 рр. / Е. Вінтер. – Прага: Вид-во Ю. Тищенко, 1944. – 222 с.
2. Власюк О.С. Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степило та ін. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси: [в 11-ти т., 12-ти кн.] / М. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1994. – Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV – XVII в. – 704 с.
4. Довбищенко М. Унійна Церква на Київщині кінця XVI – першої третини XVII ст. / М. Довбищенко // Архів української церкви. Історія унії на Київщині 1596 – 1839 років. – Львів: Свічадо, 2011. – Серія 1. – Вип. 1. – 296 с.
5. Дорошенко Д. Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін: Друкарня Е. Віхнера, 1940. – 71 с.
6. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков / А. Жуковський. – Париж: Український Вільний Університет, 1969. – 283 с.
7. Іларіон, митрополит. Князь Костянтин Острозький і його культурна праця / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Коштом Української Православної Громади в Кенорі, 1958. – 216 с.
8. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: Збірник документів і матеріалів / За заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. – Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 1100 с.
9. Камінський А.-С. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / А.-С. Камінський. – К.: Наш час, 2011. – 263 с.
10. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом / Г. Лужницький. – Філадельфія: Накладом Союзу Українців-Католиків "Провидіння", 1954. – 723 с.
11. Нагаєвський І. Об'єднання Церкви й ідея патріархату в Києві / І. Нагаєвський. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 96 с.
12. Панас К. Історія Української Церкви / К. Панас. – Львів: НВП "Трансінтех", 1992. – 160 с.

13. Петровський В.В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. – Х.: ВД "ШКОЛА", 2007. – 592 с.

14. Полонська-Василенко Н. Історія України: [у 2-х т.] / Н. Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 2002. – Т. 1. – 672 с.

15. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569 – 1999 / Т. Снайдер. – К.: Дух і Літера, 2012. – 464 с.

16. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

17. Шкрібляк М. Становище православ'я на Правобережній Україні у постберестейський період і причини переходу західноукраїнських єпархій на унію з Римом / М. Шкрібляк // Релігія та Соціум. Часопис. – 2010. – № 1. – С. 77-82.

References

1. VINTER, E. (1944) *Vizantiia ta Rym u borotbi za Ukrainu 955 – 1939 rr.* Praha: Vydavnytstvo Yu. Tyshchenka.
2. VLASIU, O. S., KRYSACHENKO, V. S., STEP'YKO, M. T. (2005) *Ukrainskyi sotsium*. Kyiv: Znannia Ukrainy.
3. GRUSHEVSKYI, M. (1994) *Istoriia Ukrainy-Rusy: [in 11th vol.]*. Vol. 5. Kyiv: Naukova dumka.
4. DOVBYSCHENKO, M. (2011) *Uniina Tserkva na Kyivshchyni kintsia XVI – pershoi tretyny XVII st.* In: *Arkhiv ukrainskoi tserkvy. Istoriia unii na Kyivshchyni 1596 – 1839 rokiv. Seria 1. Vol. 1*. Lviv: Svichado.
5. DOROSHENKO, D. (1940) *Pravoslavna Tserkva v mynulomu i suchasnomu zhytti ukrainskoho narodu*. Berlin: Drukarnia E. Vikhnera.
6. ZHUKOVSKYY, A. (1969) *Petro Mogyla i pytannia yednosti tserkov*. Paris: Ukrainskyi vilnyi universytet.
7. ILARION, mytropolyt (1958) *Kniaz Kostiantyn Ostrozkyi i yogo kulturna pratsia*. Vinnipeg: Koshtom Ukrainkoi Pravoslavnoi Gromady v Kenori.
8. KOTSUR, A., TERE, N. (eds.) (2008) *Istoriia Ukrainy vid naidavniishykh chasiv do siogodenni: Zbirnyk dokumentiv i materialiv*. Kyiv; Chernivtsi: Knygy-XXI.
9. KAMINSKYI, A.-S. (2011) *Istoriia Rechi Pospolytoi yak istoriia bagatoh narodiv, 1505 – 1795. Gromadiany, ihnia derzhava, suspilstvo, kultura*. Kyiv: Nash chas.
10. LUZHNYTSKYI, H. (1954) *Ukrainska Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom*. Filadelfia: Nakladom Soiuzu Ukraintsiv-Katolykiv "Provydinnia".
11. NAGAEVSKYI, I. (1961) *Obiednannia Tserkvy i ideia patriarkhatu v Kyevi*. Toronto: Dobra knyzhka.
12. PANAS, K. (1992) *Istoriia Ukrainkoi Tserkvy*. Lviv: NVP "Transintekh".
13. PETROVSKYI, V. V., RADCHENKO, L. O., SEMENENKO, V. I. (2007) *Istoriia Ukrainy: Neuperedzhenyi pohliad: Fakty. Mify. Kommentari*. Kharkiv: Vydavnychyi Dim "Shkola".
14. POLONSKA-VASYLENKO, N. (2002) *Istoriia Ukrainy: [in 2 vol.]*. Vol. 1. Kyiv: Lybid.
15. SNAIDER, T. (2012) *Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569 – 1999*. Kyiv: Duxh i Litera.
16. SUBTELNYI, O. (1993) *Ukraina: istoriia*. Kyiv: Lybid.
17. SHKRIBLIAK, M. (2010) *Stanovyshche pravoslavia na Pravoberezhnii Ukraini u postberesteiskyi period i prychyny perekhodu zakhidnoukrainskykh yeparhii na uniiu z Rymom. Relihiia ta Sotsium*. Chasopys, 1, 77-82.

Надійшла до редколегії

T. Pshenychnyi, PhD in History, Junior Research Fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN CHURCH SPACE IN THE SECOND HALF 16th CENTURY

The paper is subjected to thorough analysis of the phenomenon of Ukrainian church space in the second half of the 16th century. We show how the church crisis has started in the Ukrainian lands and reveals socio-political and socio-cultural factors which triggered this crisis. In addition, we try to show how the international factor deepened it. We begin with analysis of how the political forces of the Rzeczpospolita tried to take a full control over the spiritual sphere of life of the Ukrainian people. Then we continue by showcase how Russian politicians together with the administration of the Russian Orthodox Church tried to do the very same thing. Caught in political and military machinery of these two different states priests and bishops of the Ukrainian church tried to build a model on their own of preserving their identity. In 1596 it resulted in the Union of Brest, which, on the one hand split Ukrainian society into two poles – the Orthodox and Uniates, and the other gave rise to serious reform Ukrainian church space.

In general, we can conclude that the Union of Brest, despite the expectations and hopes of its organizers laid the beginning of a deep ideological confrontation among Ukrainian people. Union also resulted in serious cultural and political crisis. Supporters of the union have not received from Pope and Polish king protection of their rights and liberties. Religious conflicts became very difficult for the population. The Polish politicians, the Catholic Church of Poland and Russians wanted to use Ukrainian crisis to implement his plans.

Keywords: church crisis, the Rzeczpospolita, the Uniate Church, the Orthodox Church, the Union of Brest.